

Bulgaristan'da İslam Eğitimi Kurumları'nın Kısa Tarihi 1371 – 1944

Ali Mehmedov¹

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Tel: 05544797161, alimehmedov8@gmail.com

Özet: Bulgaristan'da İslam eğitimi kurumlarının tarihi üç dönem olarak tasnif edilmiştir. İlk dönem Osmanlı'nın 1371 yılında gerçekleşen Çirmen muharebesinden 1878 senesinde Osmanlı-Rus Savaşına kadardır. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre Bulgaristan'da ilk medrese 1375-1385 yılları arasında veya XIV. asrın sonlarında Yanbolu'da kurulmuştur. Bu dönemde İslâm eğitim sistemi iki aşamalıdır – sıbyan mektebi (ilkokul) ve medrese (ortaokul, lise ve yüksek eğitim). İkinci dönem 1878 senesinde Üçüncü Bulgar Devleti'nin kuruluşundan Bulgaristan Başmüftülüğünün 1910 yılında tesis edilmesine kadardır. Bu dönemde İslâm eğitim sistemi üç aşamalıdır: ibtidaiyye (ilkokul), rüşdiye (ortaokul) ve medrese (lise ve yüksek öğrenim). Üçüncü dönem 1910 yılından 1944 yılında Komünizm döneminin başlangıcına kadardır. Bu dönemde muallim ve müderris yetiştirme kurumları oluşturulmuştur: Dârü'l-Muallimîn (1918) ve Medresetü'n-Nüvvab (1922).

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan'da İslam Eğitimi, Bulgaristan'da İslam Eğitimi Kurumları, Bulgaristan'da İslam Eğitimi Tarihi, Bulgaristan'da İslam Eğitimi Kurumları Tarihi, Medrese.

Short History of Islamic Education Institutions in Bulgaria 1371 - 1944

Abstract: The history of of Islamic education institutions in Bulgaria is divided into three periods. The first period started from the Battle of Chernomen in 1371 and ended with the Russo-Turkish war in 1878. According to the records given by Evliya Chelebi the first madrasah is erected between 1375-1385 or in the last years of XIV century in Yambol. In this period the the Islamic education was organised in two stages: sibyan schools (primary school) and madrasah (secondary school, high school and university). The second period started from the creation of the Third Bulgarian State in 1878 and ended with the establishment of the Chief Mufti office in Bulgaria in 1910. In this period the Islamic education is organised in three stages: ibtidaiyah (primary school), rushdiya (secondary school) and madrasah (high school and university). The third period was from 1910 to 1944 – the beginning of the Communist regime. In this period the education and training institutions for teachers and professors were set up: Dar al-Muallimin (1918) and Madrasat al-Nuwwab (1922).

Keywords: Islamic Education in Bulgaria, Islamic Education Institutions in Bulgaria, History of Islamic Education in Bulgaria, History of Islamic Education Institutions in Bulgaria, Madrasa.

GİRİŞ

Bulgaristan'da İslâm eğitimi genellikle araştırmacılar tarafından kısmî ve parçalı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu bağlamda kapsamlı ve kronolojik tasnife ihtiyaç vardır. Yapılan çalışma bu boşluğu doldurmak içindir. İslâm eğitiminin periyodları tarih olarak saptanış ve adlandırılmıştır. İslâm eğitimi kurumlarının ise farklı peryodlarda nasıl oluşturulduğu ve organize edildiği ortaya konulmuştur. Böylece Bulgaristan İslâm eğitimi kurumlarını zaman ve nitelik açısından sistematize ederek bilimsel argümantasyonlu kısa tarih elde edilmiştir. Orijinal bir katkı ise üç olayın aynı yıl içerisinde vuku bulmasından yola çıkarak Bulgaristan'da İslâm eğitiminin başlangıç tarihini 1371 olarak belirlemenmesidir. Bu tarihte Çirmen Muharebesi Osmanlı tarafından kazanılmış, çar İvan Aleksandır ölmüş ve çar İvan Şişman tahta çıkmıştır. Birçok tarihçi bu olaylardan dolayı 1371 yılını Bulgaristan topraklarının fetih başlangıcı olarak kabul etmektedir.(Георгиева ve Генчев,1999)

Yapılan çalışma, bilimsel tekniklerin ve metotların kullanıldığı tarama modelinde yürütülmüş bir araştırmadır. Önce resmi kayıtlar, belgeler, yayınlar ve konuyla ilgili yapılmış olan araştırma raporları taranmış, dini alandaki yetkili kişilerle görüşülerek konuyla ilgili bilgi, görüş ve kanaatler toplanmıştır.

1.Osmanlı Döneminde Bulgaristan'da İslâmî Eğitim

Balkanlarda Müslümanların yoğun olarak yaşadığı bölgelerden biri Bulgaristan'dır. Nüfusunu Bulgar, Türk, Pomak, Makedon, Tatar, Çingene vs. etnik gruplar oluşturmaktadır.

Anadolu'dan Türklerin Bulgaristan'a yerleşmesi, Osmanlıların Balkanları fethetme hareketlerinin başlaması ile yoğunluk kazanmıştır. Bulgaristan'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi Murad Hüdavendiğâr(1360-1389) zamanında başlamış ve Yıldırım Bayezid(1389-1402) döneminde tamamlanmıştır. Bulgarların başında 1360'lı yıllarda

İvan Aleksandır Asen bulunuyordu. 1371 yılında Asen'in ölümüyle taht kavgaları başlamış Osmanlı'nın Bulgaristan'ı fethetmesi kolaylaşmıştır. Aleksandır Asen'in küçük oğlu İvan Şişman'ın abisi İvan Stratsimir ile yaptığı mücadelede, Osmanlı'lardan yardım istedi. Şişman'ın kızkardeşi Mara, I Murat'a eş olarak verildi. Bu şekilde akrabalık ilişkileri kuruldu. Daha sonra Sultan Murat'ın Anadolu'ya geçmesinin fırsat olduğunu düşünen Sırp kralı Jovan İgljesa 1364 yılında yapılan Sırsındığı savaşının intikamını almak için Edirne'de bulunan Osmanlı ordusuna saldırmak için plan yaptı. 26 Eylül 1371 tarihinde Çirmen mevkiinde yapılan savaş, Osmanlı Devleti'nin zaferi ile sonuçlandı. Çirmen muharebesi ile Osmanlı'ya Avrupa'nın kapıları açılmış, Sırp kralı ve Bulgar kralı Osmanlı hâkimiyetini tanıyarak vergiye bağlanmıştır. Trakya ve Balkanların güneyindeki Bulgar toprakları Osmanlılar tarafından fethedilmeye başlandı. Sultan I. Murad zamanında Kral Şişman'a ait olan Bulgaristan topraklarının büyük bir kısmı fethedildi. Nihayet Yıldırım Bayezid(1389-1404) döneminde Bulgaristan fethedildi.(Uzunçarşılı, 1982).

Osmanlı Türkleri, diğer fethettikleri yerlerde olduğu gibi, Bulgaristan'a geldiklerinde de kendileri ile birlikte yepyeni bir devlet düzeni getirmişlerdir.

Bulgaristan'da İslam eğitiminin tesis edilmesi ve yayılması Osmanlı hâkimiyeti döneminde büyük hız ve yoğunluk kazanmıştır. Osmanlı Devleti, hâkimiyetine giren bu topraklarda daha ilk yıllardan itibaren Müslümanlarla meskûn olan köy ve kasabalarda cami, mescit, mektep, medrese kurarak Türk-İslam eğitimi ve öğretimi tatbik edilmesine büyük özen göstermiştir.

İlk eğitim-öğretim kurumları camiler olmuştur. Bunlar yalnız ibadet yeri olmakla kalmayarak, aynı zamanda Müslümanların birbirleriyle görüşüp kaynaşması, toplumsal sorunların cemaat arasında konuşularak tartışılması ve karara bağlanması için bir toplumsal mekân olmuştur.

Camiler dinî kurumlar olmalarına rağmen İslâmî eğitim sürecinde çok önemli rol oynamışlardır. Daha kuruluşundan itibaren camilerde tedrici bir gelişme ile hemen hemen bilinen bütün dinî ilimlerin (Kur'an ilimleri, Arap dili, Hadis, Fıkıh ve Usûlü, Kalam) tedris edildiği bilinmektedir. Osmanlı Devleti caminin bu rolünü Balkan ülkelerine de taşımıştır. Bu yörelerde inşa edilen binlerce cami ve mescit birer öğretim müessesesi olarak Balkan ülkelerinde meskûn olan Müslümanların dinî eğitimine hizmet etmiştir.

Camilerle paralel olarak, Osmanlı hâkimiyetinin daha ilk yıllarında eğitim ve öğretim sisteminde sıbyan mektepleri ya da mekteb-i sıbyan olarak adlandırılan orta ve yüksek dereceli medreseler önem arz etmektedirler. Bu eğitim kurumları Bulgaristan'ın fethedilmesiyle kısa zamanda ülkenin her köşesine yayılmıştır (Memişoğlu, 2002).

1.1. Sıbyan Mektepleri (İlkokullar)

Osmanlı devletinde yaygın olarak ilk eğitim ve öğretimin yapıldığı yer sıbyan mektepleri olmuştur. Çocukların eğitimi için tesis edilen bu mektepler klasik İslâm medeniyetinde "küttâb" adlı okulların devamı mahiyetindedir. Bu okullara ayrıca dârü't-ta'lim, dârü'l-huffaz, taş mektep veya sadece mektep de denilmiştir.

Bulgaristan'da ilk sıbyan mektepleri büyük şehirlerde, daha sonra ise kasaba ve köylerde faaliyete başlamışlardır. Kurulan mekteplerin sayısı hakkında malumat çok sınırlıdır. Rumeli eyaletlerinin merkez sanacağında XV ve XVI. yüzyıllarda 60 sıbyan mektebinin bulunduğu rivayet edilir. Bunlara cami ve mescitlerde yapılan ilk eğitim ve öğretim faaliyetleri de ilave edilirse, Bulgaristan'da ve diğer Balkan ülkelerinde geniş mektep ağı tesis edildiği anlaşılmaktadır (Baltacı, 2002).

Bulgaristan'da ilk ve en eski mektepler arasında Eski Zağra'da Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleymanzamanında yapılan Hamza Bey mektebi yer almaktadır. Mektep Emir Süleyman'ın komutanlarından Hamza Bey tarafından 1409 yılında inşa edilmiştir (Çelebi, 1970).

Bulgaristan'da Osmanlı Türk mektepleri hakkında en doğru tasviri Evliya Çelebi yapmaktadır. Ona göre, XVII. yüzyılın ortalarında Sofya'da 40, Filibe'de 71, Silistre'de 40, Eski Zağra'da 42, Tırnova'da 20, Vidin'de 11, Plevne'de 7, Şumnu'da 7, Kazanlık'ta 7, Hasköy'de 3, Hezargrad'da 1 sıbyan mektebi bulunmaktadır. Ayrıca Evliya Çelebi her camide, her mahallede birer çocuk mektebi veya mescidin bulunduğunu belirtmektedir (Çelebi, 1970).

Bu okullarda erkek Türk-Müslüman çocukları 7-15, kız çocukları ise 7-13 yaşlarında eğitimlerine devam etmişlerdir. Bilebildiğimiz kadarıyla okula kayıt-kabul gibi herhangi bir işlem söz konusu olmamıştır. Müslüman olan her ailenin çocuğu bu mekteplere gidebilmiştir. Okula giden kız ve erkek öğrencilerin hepsi bir oda içinde, fakat ayrı yerlerde, mektebin hasırı veya kilimi üzerine diz çökerek oturup, önlerindeki birer küçük veya 5-6 kişilik rahleler üzerindeki Kuran'ı ya da dua kitapları

okuyarak eğitim görmüşlerdir. Hocalığa genellikle medrese eğitimi görmüş veya okuma yazma bilen imam vb. kişiler getirilmiştir. Hocanın görevi çocuklara okumayı öğretmek, İslâm dîninin kuralları ile Kuran'ı belletmekti. "Her öğrenci hocanın önüne gidererek, dersini okur ve yerine döndükten sonra dersini birçok defa tekrar ederdi. Bu, bireysel ve her çocuğun düzeyine uygun bir öğretim yöntemi idi" (Memişoğlu, 2002).

Diğer yerlerde olduğu gibi, Bulgaristan'da da sıbyan mekteplerinin Tanzimat dönemine¹kadar belli başlı bir eğitim müfredatı yoktu. Eğitim ve öğretimin esas maksadı talebenin doğru dürüst ve kaide üzerine Kuran'ı okuyabilmesi, namaz kılmak için lüzumlu olan birkaç âyeti ezbere öğrenebilmesi, ibadet ve dîni vecibelerini ifa edebilmesi için gereken bilgilere sahip olması ve İslâm'ın şartlarını yerine getirmekten ibaretti. Bu eğitim-öğretim sistemi birkaç asır herhangi esaslı bir değişikliğe uğramadan devam etmiştir. Ancak XIX. yüzyıldan sonra sıbyan mekteplerinin geliştirilmesi yönünde, köklü reformlara gidilme ihtiyacı duyulmuştur (Memişoğlu, 2002).

1.2. Medreseler

Medrese sözlükte "okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak" anlamına gelen "ders (dirâse)" kökünden türetilmiş bir mekân ismidir. İlk medreselerin ne zaman inşa edildiği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak kaynaklarda medrese olarak anılan ilk müessese, fakih ve muhaddis Ebû Bekir Ahmed b. İshak es-Sıbgî (ö. 342/954) tarafından Nişâbur'da kurulan dârüssünnedir. Hasan b. Ahmed el-Mahledî ve Muhammed b. Hüseyin el-Haseni gibi hadis âlimlerinin imlâ meclisleri düzenlediği bu dârüssünne 1000 kadar öğrencinin ders yapabildiği belirtilmektedir. Medresinin bir de vakfının bulunduğu, İmam Sıbgî'nin medrese ile vakfın işlerini kendisinden sonra talebesi Hakîm en-Nîsâbûrî'nin yürütmesini vasiyet ettiği kaydedilmektedir (Bozkurt, Diyanet İslam Ansiklopedisi, [DİA], c.28).

Bütün İslâm dünyasında olduğu gibi, Osmanlı Devleti de medrese eğitimi vakıflar sayesinde devam ettirme yoluna başvurmuşlardır. Medrese sistemi ve teşkilatı, İslam dünyasındaki bütün sosyal hizmet ve yardım amaçlı müesseseler gibi vakıf temeli üzerine kurulmuştur (Memişoğlu, 2002).

İslâm eğitim sisteminin temel kurumu olan medrese, Osmanlı döneminde mevcut olan fizikî şartlar, mimari özellikler, eğitim programı ve temsil ettiği zihniyetle önemli gelişmeler göstermiştir. Medrese bu dönemde sıbyan mektebinden sonra orta, lise, yüksek okul ve üniversite eğitimine tekabül eden, İslâmî kimliği sebebiyle sadece Müslümanların devam ettiği bir eğitim kurumu özelliği taşır. Osmanlı döneminde ilk medrese olarak Orhan Gazi'nin 1331'de kurduğu, İznik Orhaniyesi adını taşıyan İznik Medresesi gösterilir (İpşirli, DİA, c.29).

Yüksek seviyede eğitim-öğretim gerçekleştiren medreselerin önemini kavrayan Osmanlı Devleti fethettiği Balkan ülkelerinde sosyal ve kültürel ihtiyaçları karşılayabilmek, idari ve yönetim kadrosunu yetiştirmek ve Türk-İslâm kültürünü yaymak için bu müesseselerin açılmasına ve gelişmesine büyük özen göstermiştir. Balkanlar'da ilk medreseler XIV.asrın sonlarından ve XV. asrın başlarından itibaren faaliyet göstermeye başlamıştır (Memişoğlu, 2002). Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre Bulgaristan'da ilk medrese 1375-1385 yılları arasında veya XIV. asrın sonlarında Yanbolu'da kurulmuştur. Yine XIV. asrın sonlarında Sultan I. Murad ve I. Bayezid'in ünlü komutanı ve ilk Çirmen sancakbeyi Saruca Paşa tarafından Kazanlık'ta bir cami ve medrese inşa edilmiştir (Memişoğlu, 2002). Evliya Çelebi Yanbolu'da bulunan diğer bir medresenin 1481 yılında Şeyh Mehmed İbn-Noktacı tarafından tesis edildiğinden bahsetmektedir.

Plevne'de XV. asrın sonlarında ise Mihâl oğlu Ali Bey Medresesi'nin faaliyete geçtiğini görmekteyiz. Bu medresenin kurucusu XV.asır Osmanlı akıncıları arasında önemli bir mevki işgal eden Mihâl-oğullarından Gazi Ali Bey'dir (Кипровска, 2017). Bulgaristan'ın diğer bir yerleşimi Hezargrad'ta XVI.asrın başlarında İbrahim Paşa Medresesi açılmıştır. Bu medresenin kurucusu, Kanuni Sultan Süleyman'ın ikinci vezîr-i azamı Maktul İbrahim Paşa'dır. Medresinin inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir (Memişoğlu, 2002). Sofya'da bulunan Sofu Mehmed Paşa Medresesi ise XVI.asrın ortalarına doğru faaliyete başlamıştır. Bu medresinin kurucusu Kanûnî Sultan Süleyman devri vezirlerinden Sofu Mehmed Paşa'dır. Evliya Çelebi bu medreseden bahsederken: "Kubbeleri mavi kurşunla kaplıdır. Hoca ve talebelerinin beslenme,

siyasal ve sosyal bazı düzenlemeler yapılacağını duyurmuştur.

¹ 1839 yılında tahta çıkan Abdülmecit, Reşit Paşanın etkisiyle, Tanzimat Fermanını ya da Gülhane Hatt-ı Hümayûnu denenen devlet fermanını yayınlamış, ülkede

aydınlanma tayinatları vardır. Her gün devamlı yemekleri çıkar” demektedir.

Sofya’da XVI. asırda inşa edilmiş olan medreseler arasında Mahmud Paşa Medresesi’nin önemli yeri vardır. Evliya Çelebi bu medresenin talebelere mahsus kırk adet okuma yeri olduğundan bahseder (Çelebi, 1970, c.3). Bulgaristan’ı XVII. asrın ortalarında dolaşan Evliya Çelebi, Silistre’de 8, Filibe de 9, Vidin’de 7, Tırnova’da 7, Köstendil’de 3, Yanbolu’da 3, Vraça’da 2, Kazanlık’ta 2, Samakov’da 2, Sofya’da 2, Plevne’de 2, Rahova’da 1, Lom’da 1, Hasköy’de 1, medrese bulunduğuna dair bilgiler vermektedir (Keskiöğlü, 1986).

Bazı kaynaklara göre, XVII. asırda Bulgaristan’da medreselerin sayısının 98’e ulaştığı belirtilmektedir. Genellikle medreselere sıbyan mekteplerini bitirenler veya hususi öğrenim görmüş fakat medrese seviyesinde olantalebeler alınmıştır. Burada medreselerin derecelerine göre, farklı zamanlarda çeşitli dersler okutulmuştur. Ancak bu derslerin hangileri olduğu hakkında kesin bir bilgi elde edilememiştir (Memişoğlu, 2002).

Osmanlı Devleti’nin diğer eyaletlerinde olduğu gibi Bulgaristan’da da medreseler, müderrisler ve talebeler büyük vakıflar tarafından idare edilmiş ve bütün ihtiyaçları vakıflarca temin edilmiştir. Meselâ 1540 tarihli vakfiye kayıtlarından anlaşıldığına göre, Maktul İbrahim Paşa vakfın gelirlerinden yıllık 68.139 akçe Hezargrad Camisi ve Medresesinin ihtiyaçlarına ayrılmıştır (Градева ve Иванова, 1998). Aynı şekilde Filibe’deki Şahabeddin Paşa Medresesi, Camisi ve İmareti için 1529-1530 yılında aynı zatın vakıf gelirlerinden 179.987 akçe temin edilmiştir (Kiel, DİA, c.13).

“Medreselerin ekseriyeti yatılı tipinde olup dersaneleri ve talebelere mahsus yatak odaları vardı. Öğrenciler burada karşılıksız barınma imkânı bulurlardı. Mütevelliler, talebelerin beslenme ve barınması, hatta cep harçlığı bizzat vakıfların gelirlerinden belirli miktarda para ayırırlardı.” (Memişoğlu, 2002).

Böylece Bulgaristan medreseleri Osmanlı eğitim sistemi içinde teşkilâtli ve yüksek seviyede eğitim-öğretimi gerçekleştiren müesseseler olarak gelişmişlerdir. Bu medreselerde Osmanlı Devleti’nin kadılık, müftülük, müderrislik, kâtiplik gibi ilmiye sınıfı yetiştirilmiş ve ülkenin kültürel, idarî ve diğer kadro ihtiyacı karşılanmıştır. Umuma yönelik medreselerin yanı sıra İslâm ananelerini tetebbü etmek için Filibe’de 1, Plevne’de 1, ve Hezargrad’da 1 olmak üzere 3 Daru-l-Hadis ismiyle bilinen ihtisas üzere tesis edilmiş olanlar da vardır.

Bu medreselerde ihtisaslaşmış meşhur kişiler birçok ilim dalında ders vermişlerdir. Bunların yanında, kaide üzerine doğru dürüst Kur’an okumak için Filibe’de 7, Lofça’da 1, Hezargrad’da 1 ve daha 5 yerde olmak üzere 13 Dârû’l-Kurra ismiyle ihtisas medreseleri de kurulmuştur (Memişoğlu, 2002). Evliya Çelebi Filibe’deki medreselerden bahsederken “Ulu Câmî’de Şeyhul-Kurra Gazzazzâde, Kuran’ı yedi okunuş tarzına göre öğretir Şahabeddin Paşa Dürül-Kurra’sı da günlük okutur” demektedir (Çelebi, 1970, c. 3). Bu medreseler umumiyetle imam, müezzin gibi cami ihtiyaçlarını karşılayacak hizmetlileri yetiştirmek amacıyla tesis edilmişlerdir.

2. Bulgaristan’da Osmanlı sonrası Din Eğitimi

Osmanlı Bulgaristan’dan çekilmesinden sonra ardında büyük bir Müslüman-Türk kitle bırakmıştır. Bu topraklarda kalan Müslümanların dinî ve millî kimliklerini koruma ve geliştirmesiyle ilgili hususlar uluslararası anlaşmalar ve iki devlet arasında imzalanan sözleşmelerle teminat altına alınmıştır.

Din eğitimi görme, insanın en önemli haklarından biri olarak değişik anlaşma ve kanunî düzenlemelerde ele alınıp değerlendirilmiştir. İslâmî eğitim, Maarif/Eğitim Bakanlığı’nın nezaretinde ilk yıllarda Bölge Müftülüklerinin, 1910 yılından itibaren ise aynı yıl kurulan Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğü’nün yetkisine bırakılmıştır (Şimşir, 1986). Yukarıda belirtilen anlaşma ve kanunî düzenlemeler çerçevesinde Başmüftülük kurumunun ve halkın kendi gayretleriyle Bulgaristan Müslümanları 130 yıl boyunca İslâmî eğitim görme hakkından yararlanmışlardır.

Başlıca birkaç sebepten dolayı 1877-1878 yıllarında Osmanlı-Rus Savaşı esnasında ve daha sonra bir-iki yıl içerisinde Bulgaristan Müslümanlarının eğitim sistemi büyük bir buhran yaşamıştır. Mevzu bahis yıllarda Müslüman-Türk topluluğunun dinî ve fikrî öncüleri Osmanlı topraklarına göç etmiş, okul binaları harap veya gasp edilmiş, okulların ana malî kaynağı olan vakıf malları talan edilmesi ve hayırsever eşrâfın/zenginlerin yuvalarını terk etmek zorunda kalması sebebiyle maddî destek asgarîye düşmüştür (Ahmed, 2002, c.22). Yeni kurulan Bulgaristan devletindeki Türkler ilim ve irfana verdikleri önem sebebiyle buldukları aşırı olumsuz şartlara rağmen, kısa bir zamanda bu buhranlı durumdan çıkabilmenin çarelerini aramaya koyulmuşlardır. Belirli bir zaman içinde eskiden var olan eğitim sistemini yeni şartlara göre yeniden yapılandırarak

azınlık haklarını ve bunların en önemlisi din ve din eğitimi özgürlüğünü kazanma ve gereğince kullanma yolunda zorlu mücadelelerine başlamışlardır.

Bulgaristan Müslüman azınlığının kültürünü geliştirme ve eğitim-öğretim alma hakları hemen savaş sonrasında akdedilen Yeşilköy (Aya Stefanos) Anlaşması ve Berlin Anlaşması gibi uluslararası sözleşmelerle temin edilmekle beraber, 1879 yılında kabul edilen Tırnova Anayasası tarafından da sabitlenmiştir. Ancak pratikte birçok sorun ortaya çıkmaktadır. Zira yeni kurulan Bulgar devletinin Müslüman azınlığın sorunlarını çözme hususunda tecrübesi ve hazırlığı yoktur. Bundan dolayı Müslümanlar eğitim ve kültür konularında bir anlamda kendi haline bırakılmıştır. Bulgar devletinin hazırlıksız oluşunu, tanınmış Maarif Bakanı Konstantin İreçek'in belirli bir dönemde hem Avrupa'nın, hem de şeriatın taleplerine uygun düşen çözümler bulabilecek yeterlilikte Fransa'dan Cezayir asıllı bir Müslüman uzmanı getirme yönündeki girişimi de göstermektedir (Назърска, 1999). Öğretim konusunda kendi haline bırakılan ve belirli bir bağımsızlığa sahip olan Müslüman-Türkler'in eğitim çalışmaları aynı zamanda uygulanan ekonomik ve idarî baskı ile engellenmektedir. Meselâ, daha ilk kanun tasarılarında Müslüman okulları özel statüde değerlendirilmekte, ancak malî güvence olarak ana damarını oluşturan vakıf malları istimlâk, gasp ve harape dilmektedir. Başka bir örnek ise birtaraftan kanunların Müslüman okullarında Bulgar dilinin okutulmasını zorunlu kılması, diğer taraftan ise Müslümanlar arasında bu dersleri verebilecek öğretmenler hazırlanmasına imkân tanınmamasıdır. Ayrıca sağlık kurumları birtakım hijyenik kurallara riayet edilmesini istemekte, fakat aynı zamanda Vidin, Samakov, Rusçuk, Tırnova, Pravadi ve Sofya gibi şehirlerde bulunan en güzel ve elverişli Müslüman-Türk okullarına "toplum yararına" elkonmakta, Müslümanların istifade edemeyeceği duruma getirilmektedir (Назърска, 1999).

Bulgaristan'da Osmanlı sonrası İslâmî eğitim iki döneme ayrılabilir. Birinci dönem savaş sonrasında Osmanlı'dan kalan Müslüman topluluğun eğitim kurumlarını yeni şartlara göre oluşturduğu ve yapılandığı yıllardır (1878-1910). İkinci dönem ise lise ve yüksek okul düzeyinde İslâmî eğitim veren Medresetü'n-Nüvvab'ın açıldığı ve İslâmî eğitim sisteminin belirli ölçüde oturduğu yıllardır (1910-1944).

3. İslâmî Eğitim Sistemini Yeniden Yapılandırma Dönemi (1878-1910)

Bulgaristan Müslümanlarının din öğretim ve eğitimi, genel öğretim ve eğitimlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Ele alınan dönemde Bulgaristan'da hem genel eğitim, hem de İslâmî eğitim kurumlarının canlandırılarak yeni bir sistem kurma sancılarının yaşandığı zaman dilimidir. Bu dönemde verilen din eğitiminin portresini çıkarabilmek için üç aşamalı bir sistem olarak ele almak gerekmektedir: İlkokul, Ortaokul ve Medrese.

3.1. İlkokullarda Eğitim

Önceleri ilköğretim, "sıbyan mekteplerinde" yapılmaktaydı. XIX. yüzyılın sonlarında ise "ibtidaiyye" olarak adlandırılmaya başlanan ilkokullarda gerçekleşmeye başlamıştır (Celil,1928). Müslümanların ikamet ettiği her yerleşim yerinde bu tür dokullar bulunmaktadır. Dersler genellikle okulda, cami odalarında veya hocanın evinde yapılmaktadır. Çoğunlukla öğretmen aynı köyün imamı ve hatibidir. Öğretim yılı Kasım'dan Mayıs'a kadar sürmektedir. Ayrı sınıflar bulunmayıp öğretim hoca yardımcısı yardımıyla gerçekleştirilmektedir. Öğretmenin imam olması sebebiyle ders zamanı vakit namazlarına göre ayarlanarak ya öğle namazına kadar ya da ikinci namazına kadar devam etmektedir. Namaz vakti olunca öğrenciler hep birlikte "âmîn"ler eşliğinde ilâhi söyleyerek o günlük dersi noktalamaktadırlar (Ahmed, Kalem, 2002). İlk yıllarda okullardaki öğretimin tamamen dinî olduğunu söyleyebiliriz, çünkü bu okullarda sadece Kur'ân-ı Kerim okuma, Arapça yazma, temel din bilgileri (ilmihal) ve hendese öğretilmektedir (Ванков,1905). Ancak zamanla okul programlarına tedricen Bulgarca, müzik, Türk tarihi, coğrafya, tarih ve tabiat bilgisi gibi dersler de konmuştur. Osmanlı-Rus Savaşından sonar ilk yıllarda çocuklar Kur'ân-ı Kerim'i okumayı ve yazmayı öğrenmektedirler, bununla birlikte namazın kılınışında lâzım olan kısa sureleri ve duaları da ezberlemektedirler. Ayrıca imanın 6 şartını ve İslâm'ın 5 şartını öğrenmekte ve abdest ve namaz gibi ibadetleri camide uygulamaktadırlar. Bu saydıklarımızı öğrendikten sonra öğrenciler "hatim duası" yaparak öğrenimlerini tamamlamış olmaktadır. Öğretim süresi kesin bir şekilde belirlenmemiştir ve programın mahiyeti ve ders saatleri adedini hocalar belirlemektedir.

Ancak XIX. yüzyılın sonlarıyla ve XX. yüzyılın başlarında ortak bir program arayışı başlamış ve

bunun neticesinde 1904/1905 öğretim yılında oldukça düzgün ve ortak sayılabilecek bir program hazırlanmıştır. Özellikle 1906 yılında Bulgaristan Muallimîn-i İslâmiyye Cemiyet-i İttihâdiyyesi'nin kurulmasından sonra ortak program takip etmeye önem verilmiş, fakat bu konuda her zaman başarı sağlanamamıştır. Ortak müfredat açısından 1904/1905 öğretim yılında hazırlanan programı göz önünde bulundurduğumuzda, Rusçuk bölgesinde haftada toplam 19 saat (II. sınıfta – 8 saat, III. – 9, IV. – 2) din bilgisi, Razgrad bölgesinde ise toplam 16 saat (I. sınıfta – 3 saat, II. – 6, III. – 5, IV. – 2) din bilgisi okutulduğunu görmekteyiz (Memişoğlu, 2002).

Müslüman ilkokullarında öğretmenler çok nadiren (eğer yerleşim yerinin vakıf gelirleri bulunursa) maaş almaktadır, sosyal güvence ise kesinlikle bulunmamaktadır. Fakat öğrencilerin velileri hocanın hakkını vermede son derece ciddiyetle hareket etmektedirler. "Mektebe başlama", "Cüzü bitirme", "Hatmetme" gibi değişik vesilelerle öğretmenlere hediyeler vermektedirler. Bu hediye ve ödemeler çoğunlukla aynı olarak verilmektedir. Hatta bazı durumlarda öğrenci velileri, borçlarını ödemek için hocanın işlerini yapmaktadırlar (Ванков, 1905).

3.2. Ortaokullarda Eğitim

Bulgaristan eğitim tarihinde rüşdiyeler, önceleri 4 yıllık daha sonraları ise 3 yıllık sınıf sistemine göre düzenlenmişlerdir ve ortaokul seviyesinde eğitim veren okullardır. Rus-Türk Savaşı sonrası ilk birkaç yılda sadece bazı merkezî şehirlerde rüşdiye okulu kalmıştır, ancak 80'li yılların ortasında bu türden okullar başka yerleşimlerde de açılmaya başlamıştır. Bunların en önemlileri Şumnu, Varna ve Filibe rüşdiyeleridir, çünkü oralarda pedagojik formasyon sahibi, İstanbul'da Dârü'l-Muallimîni bitirmiş öğretmenler görev yapmaktadır. Bu üç okulda birçok tanınmış eğitimci ve düşünce önderi yetişmiştir.

Sınıf tertibi ve müfredat açısından meselâ Filibe kız ve erkek rüşdiyelerinde İslâmî öğretimin temeli aynı olmak beraber biraz farklar da mevcuttur. Kız rüşdiyesi üç yıllıktır, her üç sınıfta Kur'ân-ı Kerim, din bilgisi (ilmihal) ve Arapça, 1. ve 3. sınıflarda ise İslâm tarihi okutulmaktadır. Erkek rüşdiyesinde öğretim süresi dört yıldır, Kur'ân-ı Kerim sadece 1. sınıfta, din bilgisi her dört sınıfta okutulmakta olup son sınıfta akaid görülmektedir. Ayrıca dört yıl boyunca Arapça ve iki yıl İslâm Tarihi okutulmaktadır (Keskiöğlu, 1985).

3.3. Medreselerde Eğitim

Yeni Bulgar devletinde medreselerin kendilerine has birtakım özellikleri bulunmaktadır. Onlar Osmanlı medreselerinin devamı olmakla birlikte, artık Osmanlı kurumlarının denetimi altından çıkmışlardır. Ayrıca 1910 yılına kadar Baş müftülük makamı olmadığı için medreselerin denetimi bulunmamaktadır. Medreseler belirli ölçüde Bölge Müftülükleri tarafından denetlenmektedir. Bulgaristan medreselerinin başlıca özellikleri, sadece din derslerinin okunması ve çoğunlukla tek müderrisin görev yapmasıdır, bir medresede iki hocanın görev yaptığı durumlar yok denecek kadar azdır. Bütün medreseler bağımsız olup ortak bir program takip edilmemekte ve uygulanan program tamamen hocanın bilgi ve becerisine bağlı kalmaktadır. Prensipde medrese eğitimi ilkokuldan sonra başlamakta ve eğitim süresi dört-beş yıl sürmektedir, ancak bazılarında bu süre daha da uzamaktadır. Ele aldığımız dönemde Bulgaristan medreselerinin eğitim seviyeleri çok düşüktür. Bu medreselerden mezun olanların daha sonra yıllarca İstanbul medreselerinde öğrenimlerini sürdürmeleri bunun en açık göstergesidir.

Medreselerin amaçları, arzu edenlere daha geniş dinî bilgiler vermek ve Müslüman halkın imam, hatip ve vaiz gibi dinî kadro ihtiyacını karşılamaktır. Başka yetişkin eleman bulunmaması sebebiyle medrese mezunları yıllar boyu ilkokullarda öğretmenlik yapma imkânına sahip olmuşlardır. İstatistiklere göre, 1904/1905 öğretim yılında Bulgaristan içinde bulunan 1460 ilkokul öğretmenin 565'i medreselidir (Memişoğlu, 2002). Ayrıca Bulgar devleti medrese mezunlarına görev yapmaları durumunda bazı imtiyazlar tanımış ve onları askerlikten muaf tutmuştur.

Bulgaristan eğitim tarihi araştırmacılarına göre, 1878-1885 yılları arasında aşağıdaki yerleşim yerlerinde medreseler bulunmaktadır: Varna, Hacıoğlu Pazarlığı, Pravadi, Balçık, Şumnu, Silistre, Eski Cuma, Osman Pazarı, Rusçuk, Razgrad, Turtrakan, Virbovka, Küçük Kokarca (Ahmed, Kalem, 2002). Fakat başka yerleşimlerde de medreselerin olabileceği ihtimal dâhilindedir.

4. İslâmî Eğitim Sisteminin Belirli Ölçüde Oturduğu Dönem (1910-1944)

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Aleksandır Stamboliyski'nin iktidara gelmesiyle Müslümanlar genel eğitim alanında birçok kazanım elde etmişlerdir (Ялъмов, 2002). Bu kazanımların etkisi İslâmî eğitim hususunda da hissedilmiştir. Maarif

Bakanlığı 1920 yılında Müslüman okullara müfettiş tayin etmiş ve ilkokul programlarının birleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu ortak programda dört sınıfta haftalık Kur'ân-ı Kerim dersi toplam 15 saat (II. sınıfta – 4 saat, III. – 6, IV. – 5) ve din bilgisi dersi toplam 7 saat (I. sınıfta – 1 saat, II. – 2, III. – 2, IV. – 2) olarak yer almaktadır (Keskiöglü, 1985, s.67). Aynı zamanda Bulgaristan Muallimîn-i İslâmiyye Cemiyet-i İttihâdiyyesi'nin gayretleriyle birçok ders kitabı hazırlanmış, ilkokullar için Ahmed İhsan ve Osman Nuri (Peremeci) tarafından din bilgisi kitapları yazılmıştır (Memişoğlu, 2002).

Bazı değişikliklerle tabi olmakla beraber bu program 9 Eylül 1944 tarihinde geçilen yeni siyasi düzene kadar yürürlükte kalmıştır. Yeni program ve ona uygun ders kitapları hazırlamak üzere 1936 yılında Başmüftülüğün denetiminde bir komisyon kurulmuştur. O sıralarda Başmüftülük nezdinde yeni kurulan Din Eğitim Müfettişliği Müdürü ve eski Başmüftü Hüseyin Hüsni ile Süleyman Sırrı, Hâfız Nazif Osman, Hâfız Yusuf Yakub, Eğridere Hasan Sabri ve Mehmed Fikri gibi değerli ilahiyatçı ve pedagoğlardan oluşan bu komisyonun çalışmaları neticesinde yeni bir program hazırlanmış ve kitapların yazılmasına başlanmıştır. Siyasi sebeplerle açılan Din Eğitim Müfettişliği yine aynı sebepler yüzünden 1937 yılında kapatılınca uzun yıllar askıya alınan Türk Okulları Müfettişliği yeniden canlandırılmış, başına da Türk okullarının gelişimini engelleme yönünde büyük gayretler sarf etmiş olan Dimitir Neşev getirilmiştir. Onun zamanında daha önce hazırlanan program gözden geçirilerek Müslüman ibtidâiye ve rüşdiye okulları programı olarak kabul ve ilân edilmiştir (Medeniyet, 1936,s.101,s.1). Bu programda 1940 ve 1943

yıllarında birkaç küçük değişiklik yapılmıştır. Bakanlık tarafından onaylanan programda İslâmî dersler şu şekildedir: ilkokullarda haftalık toplam 8 saat din bilgisi (I. sınıfta – 2 saat, II. – 2, III. – 2, IV. – 2) ve toplam 12 saat Kur'ân-ı Kerim (II. sınıfta – 4 saat, III. – 4, IV. – 4). Ortaokullarda haftalık toplam 6 saat din bilgisi (I. sınıfta – 2, II. – 2, III. – 2) ve toplam 8 saat Kur'ân-ı Kerim (I. sınıfta – 3, II. – 3, III. – 2) (Medeniyet, 1937).

Aleksandır Stamboliyski döneminde Bulgaristan Müslümanlarının eğitim hizmetleri için ilk defa ortaokul seviyesi üzerinde okul açılmıştır; bunlar Şumnu'daki Dârü'l-Muallimîn ve Medresetü'n-Nüvvab'tır.

Dârü'l-Muallimîn veya tam adıyla Devlet Türk Dârü'l-Muallimîni, Müslüm anokullarına öğretmen hazırlama amacıyla 1918 yılında açılmıştır (Tatarlı, 1995). Ancak 10 yıl faaliyet gösterebilen okulun programında bu sebepten dolayı din dersleri de vardır. Bu dersleri dönemin en tanınmış ilahiyatçılarından Emrullah Feyzullah Efendi, Hâfız Emin Zarifi ve Yusuf Ziyâeddin Ezherî gibi âlimler okutmuşlardır. Okul programında din bilgisi dersi dâhilinde ibadetler ve akaid bölümleri verilmiştir (Keskiöglü, 1986). Yine bu dönemde Şumnu'da 1922 yılında meşhur Medresetü'n-Nüvvab açılmıştır. Osmanlı sonrası Bulgaristan medreselerinin sayısını ve buldukları yerleri 1930'lu yıllara kadar tespit etmek oldukça zordur. Bumedreselerin büyük bir kısmı Medresetü'n-Nüvvab'ın açıldığı tarihe kadar, hatta ondan sonra birkaç yıl daha faaliyet göstermişlerdir. Medreselerle ilgili portrenin biraz daha netleşmesi bakımından aşağıdaki tablo önemlidir.

Tablo 1: Bulgaristan'da yıllara göre medrese, müderris ve talebe sayısı²

Öğretim Yılı	Medrese Sayısı	Müderris Sayısı	Talebe Sayısı
1900/1901	20	21	728
1901/1902	20	19	735
1902/1903	15	15	547
1903/1904	16	20	650
1904/1905	16	18	590
1905/1906	14	14	457
1906/1907	12	12	438
1907/1908	9	14	336
1908/1909	9	10	440
1909/1910	10	10	372
1910/1911	10	10	406

2 Антоанета Павлова, История на Турските Училища в България 1878-1959, Магистър "М", 1993, s. 55.

1911/1912	9	11	390
1912/1913	5	5	185
1913/1914	9	10	296
1914/1915	3	3	86
1915/1916	2	2	44
1916/1917	6	12	206
1917/1918	2	2	27
1918/1919	6	9	159
1919/1920	14	18	682
1920/1921	21	28	949
1921/1922	21	34	983
1922/1923	21	36	964
1923/1924	16	24	900
1924/1925	12	23	662
1925/1926	12	20	524
1926/1927	13	27	721
1927/1928	9	25	418
1928/1929	5	19	353
1929/1930	4	16	319

SONUÇ

Evliya Çelebiden başlayarak birçok âlimin Osmanlı döneminde Bulgaristan'da faaliyet gösteren İslâm eğitimi kurumları hakkında verdikleri malumat derlenmiş ve kısaca verilmiştir. Ayrıca Osmanlı-Rus harbinden Bulgaristan Başmüftülüğünün kuruluşuna kadar temel İslâm eğitimi kurumlarının yeniden yapılandırıldığı dönem aydınlatılmıştır. Başmüftülüğün kurulmasından itibaren merkezileşen İslâm eğitimi kurumları denetimi ve geliştirilen ortak müfredat detaylı şekilde tarif edilmiştir. Farklı dönemlerde İslâm eğitimi kurumlarının isimleri nasıl değiştiği verilmiştir. Bulgaristan topraklarının Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasıyla İslâm eğitimi kurumlarının devamlılığı nasıl sağlandığı arzedilmiştir. Yeni Bulgar devletinde Müslümanların eğitim hakkına nasıl müdahale edildiği açıkça gösterilmiştir. Bulgaristan'da yetişen birçok İslâm âliminin isimleri zikredilmiş ve bağlı oldukları kurumlar belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

- AHMED, Vedat S. (2002). Bulgaristan Türklerinin Siyasî ve Kültürel Tarihine Dair Genel Bir Çerçeve. (Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca) Türkler. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c. 20, s.386.
- AHMED, Vedat S. (2002). "Bulgaristan Müslümanlarının Durumu – III; 1878-1885", Kalem, Sofya, sayı 6, s. 18.
- BALTACI, Cahid (1976). XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, Teşkilât. Tarihi, İstanbul: İrfan Matbaası., s.19.
- BOZKURT, Nebi (2003). İslâm tarihinde eğitim ve öğretim kutumlarının genel adı. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA), Medrese Maddesi, 28, 324, Ankara.
- CELİL, Mehmed (1928). Mekteblerimizin İyi ve Fenâ Günleri. Rehber, 18, s.1-2.

- ÇELEBİ, Evliya (1970). Seyahatname. çev. Zuhuri Danişman. İstanbul: Zuhuri Danişman Yayınevi.
- ГЕОРГИЕВА, Цветана, ГЕНЧЕВ, Николай,(1999). История на България XV-XIX век, Анупис, София, s.26.
- ГРАДЕВА, Росица и ИВАНОВА, Светлана (1998). Мюсюлманската Култура по Българските Земи.Изследвания . София, с. 147.
- İPŞİRLİ, Mehmet (2003) DİA, Medrese Maddesi, 28, 327. Ankara
- KESKİOĞLU, Osman (1986). Bulgaristan'da Müslümanlar ve İslam Eserleri. İstanbul: Hilal Yayınevi
- KESKİOĞLU, Osman (1985). Bulgaristan'da Türkler. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. s.58
- КИПРОВСКА, Мария,(2017). Власт и Общество в Плевенско на Прага на Две Епохи: Съдбата на рода Михалоглу и неговите благотворителни фондации(вакъфи) в условията на прехода от имперско към национално държавно управление, Българите в Османската Империя, XIX в.: Понятия, Структури, Личности., София , с. 363.
- KİEL, Michael (1996). DİA, Filibe Maddesi. 13. 80. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- MEMİŞOĞLU, Hüseyin (2002). Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- MEMİŞOĞLU, Hüseyin (1995). Bulgaristan'da Türk Kültürü, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. Seri: I, Sayı A. 28.
- MEDENİYET (1936/1937). Müstakilü'l-efkar müslüman gazetesidir. Sofya., 13. 08. 1936, sayı 101, s.1, 14. 06. 1937, sayı 141, s. 1.
- НАЗЪРСКА, Жоржета (1999). Българската Държава и Нейните Малцинства 1879-1885, София, 1999, с. 87.
- ПАВЛОВА, Антоанета (1993).История на Турските Училища в България 1878-1959. София, с.55
- ŞİMŞİR, Bilal (1986). Bulgaristan Türkleri. Ankara: Bilgi Yayınevi. s. 33-38
- TATARLI, İbrahim (1995). Şumen Devlet Türk Öğretmen Okulu (Daru'l-muallimîn). Ümit. Sofya, 5, 16-17.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. I, TTK, Ankara, 1982. s.188-194

ВАНКОВ, Никола (1905). Из Архивата на Министерството на Народното Просвещение - 1878/1879-1884/1885. София, с. 95.

ЯЛЪМОВ, Ибрахим (2002). *История на Турската Общност в България*, София с. 87.